

J. P. SARTRE'DA ÖZGÜRLÜĞÜN ONTOLOJİK TEMELLERİ ÜZERİ- NE

I. Giriş

İnsanın anlam atfettiği en önemli değerlerden biri özgürlüktür. Çünkü ancak özgürlüğün var olmasıyla ahlâk ve sorumluluktan bahsedilebilir. Ahlâk ve sorumluluk ise sadece insana yükleyebileceğimiz iki temel kavramdır. Bu bağlamda varoluşsal tematiğin tarihsel ve felsefi olarak yerleştiği iki alanın, Kant sonrası özgürlük ve negativateyle işleyen Hegelcilik sonrası öznellik düşüncesi olduğu söylenir.¹

Varoluşsal perspektif, düşünce dahil hiçbir özü, var olmanın, başka bir deyişle varoluş ile eşitlediği özgürlüğün sebebi olarak kabul etmez. Foulquie'nin işaret ettiği gibi, var olmak için bir durumdan başka bir duruma geçmek yetmez. Oluş bir hal değişimi değil, yepyeni ve taze bir çıkıştır. Bu nedenle nedensel ilişkiler sonucu oluşan yeni belirlenimler oluş olarak nitelenemez. Maddenin değişimleri de bu düzlemde olduğundan ötürü varoluşsal bir hal olarak görülmez. Dolayısıyla bir nedene bağlı olmak özgür olmaya karşıt bir durum olarak belirir. Gerçek oluş ve varoluş, insanoğlunun bir ayrıcalığı olarak özgürlüğü gerektirir. Jaspers ve Heidegger'de olduğu gibi Sartre için de sadece özgür olarak kendilerini seçenler, kendilerini yaratanlar, varoluşlarına "benimdir", "benim yapımdır" diyebilenler gerçekten var olurlar.²

Vurgulamak gerekir ki, ateist varoluşçuluğun iki önemli ismi olan Heidegger ve Sartre'in felsefelerini, dolayısıyla özgürlük anlayışlarını, salt insan, değer ve problemlerinin sferi ile sınırlandırmak, Grene'in ifadesiyle, yüzeysel ve yanıltıcı amaç peşinde koştukları anlamına gelir. Çünkü her iki filozof, geleneksel anlamda etik veya epistemolojik problemlerin üstesinden gelmeyi değil, fakat yeni bir ontoloji, varlığımızı genel olarak varlıktan ayırmaksızın "kendinde varlık"ın yeni bir çözümlemesini kurmayı amaçlamaktadır. Gerçekte bu yeni ontoloji, Sartre özelinde ifade edecek olursak bilinç, soruşturma, korku, kötü inanç vb. kavramlar ile işaret edilen insan kategorilerine odaklanmaktadır. Sartre'in "Varlık ve Hiçlik"i, özel insan problemlerini ahlâk veya psikolojik analizi bakımından ontolojik çerçevede ele alan bir eserdir. Sartre şeylerin ilintili olması bakımından, fenomenin doğasını "kendi" (self) den ayrılmasını keşfetme amacıyla bilinç sahibi kendiyi (pour soi) analiz etme iddiasını dile getirir. Yine de varlığın her iki soruşturmaya

¹ Jacques Colette, *Varoluşçuluk*, s.12-13.

² Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, s. 54.

Emin ÇELEBİ

Yrd. Doç. Dr., Muş Alparslan Üniv.

Fen Edebiyat Fak. Felsefe Bölümü

konu olduğu yerde o, bütünüyle onun insana ilişkin açık bağlamına ve kişisel önemine konu olur.³ Dolayısıyla Sartre felsefesinde insan edimlerine dair özgürlüğün anlaşılması, doğrudan onun ontolojisine bağımlı olmaktadır. Hatta onun ontolojisinin neredeyse özgürlükten ibaret olduğu bile söylenebilir. Bu bakımdan filozofun varlık ve özgürlük ilişkisini birlikte ele almamız kaçınılmaz olmaktadır.

II. Varlık, Öz ve Özgürlük

Ontoloji ile iç içe olan varoluşçu felsefenin özgürlük anlayışı her türlü ön belirlenimi yadsıdığı için, "varlık"ı varlık yapan "öz"ü de bir neden kategorisinde değerlendirir. Neden, sonucu önceleyerek tayin ettiği için öz de varlığı önceleyemez. Çünkü "varlık" verili değildir. "Varlık özden önce gelir" önermesiyle formüle edilen bu anlayış, Sartre'a göre dindar ve ateist varoluşçuların ortak noktası olup, sadece insana özgü bir durum olarak ortaya çıkar.⁴ Sartre felsefesinde özün varoluştan önce gelmesi, belli bir tasarı ve teknik doğrultusunda varlığın vücuda gelmesi olarak değerlendirilir. Tanrı'nın varlığını kabul eden Descartes ve Leibniz'de durum böyledir. Çünkü bu filozoflara göre insan Tanrı'nın bir tasarısı olarak var olmuştur. Aynı şekilde XVIII yy.'da Tanrı'yı kabul etmeyip doğallığı savunan akımlar ve herkesin evrensel insan kavramının özel bir örneği olduğunu savunan Kant gibi filozoflar da özü varlığa önceleyen bir ontoloji kurmuşlardır. Herkeste ortak olan bir insan doğası varsayımı, bütün insanların aynı niteliklere sahip olduğu anlamına gelir. Bu da şu demektir: Her bir insan evrensel bir kavramın tikel bir örneğidir. Tanrı'nın varlığını insan varlığının belirlenimi açısından mahzurlu gören Sartre, Heidegger'in izinden giderek, önceden tanımlanmayan ve belirlenmeyen insan varlığını "insan gerçekliği" (human reality) olarak ortaya koyar. İnsan önce dünyaya gelir, var olur, ondan sonra özünü ortaya çıkararak kendini gerçekleştirir. Bu gerçekleştirim, tamamen insanın kendi tercihlerine bağlıdır.⁵ Kısacası insan gerçekliğinin varlığı onun ne olduğu ve ne olmadığı değildir. Çünkü o özgürdür. İnsan gerçekliği kendisi olmayan ve kendinden başka olan bir varlık tarafından doğuştan desteklenmemesine rağmen, o daima fani ve kendini aşandır. Özetle, kendisi için varlık veya insan gerçekliği özgürlüktür. Özgür dediğimiz şey insan gerçekliğinin varlığından ayrılamaz. İnsan ve özgür varlık arasında ayırım yoktur.⁶

Her türlü ön belirlenimi, dolayısıyla ortak bir varlık alanını yadsıyan Sartre'a göre evrensel olan ortak bir vasat yok mudur? Başka bir deyişle "insan"

³ M. Grene, *Dreadful Freedom A Critique Of Existentialism*, s. 47.

⁴ . P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 20.

⁵ . P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 22.

⁶ Ronald E. Santoni, *Sartre On Violence: Curiously Ambivalent*, s. 11-12.

dediğimiz varlığın "türdeş" olma durumu veya kendine özgürlüğü nasıl izah edilebilir?

Verili olmayı veya varlığa herhangi bir özü öncelemeyi kendi felsefesi açısından tehlikeli bulan ve bu bağlamda ortak insan doğası kavramına yer veremeyen Sartre, varlığın kendindeliğinin sınırlarının da olması gerektiğinin farkındadır. Bunu karşılamak için evrensel bir insan durumundan (human condition) söz eder. Söz konusu "durum"dan kastedilen, insanın evrendeki temel koşullarını ana hatları ile gösteren önsel sınırların tümüdür. Her ne kadar toplumdan topluma hatta bireyden bireye değişen bir özne durum var ise de, Sartre'a göre her birey başka toplumlardan olsa bile biri diğerinin tasarısına yabancılaşmaz, onu tanıdık bulur. Bu ortaklık verili değil, sürekli kurula kurula oluşturulur.⁷ Fakat burada, verili olmayan bu ortaklığı tesis etmeye neden olan saiklerin neler olduğu açıklığa kavuşturulmamıştır. Başka bir deyişle ortak varlık alanına yol açan faktörler veya yönelimlerin kaynağının ne olduğu belirsiz olmaktadır. Şayet söz konusu ortaklık verili değilse, yapılandırılan bir ortaklık, ki bu yukarıda değindiğimiz gibi Sartre tarafından "önsel sınırlar" olarak nitelenmektedir, nasıl mümkün olabiliyor? Sartre'ın buna dair herhangi bir çözümüne rastlamadığımızı belirtmek isteriz.

Sartre, her ne kadar özü varlığa önceleyen her türlü ontolojiye itiraz etse de, gerçekte ontolojisini üzerinde kurguladığı ve buna bağlı olarak özgürlük anlayışını inşa ettiği temel postüla Tanrı'nın yokluğudur. Çünkü ona göre "Tanrı yoksa insan doğası da yoktur."⁸ Dostoyevski'nin "Tanrı olmasaydı her şey mubah olurdu" sözünü, varoluşçuluğunun, dolayısıyla özgürlük ve etik anlayışının temel ilkesi olarak görür. Adeta bu şartlı önerme, Sartre'da "Tanrı yoktur. Her şey mubahtır ve bu ibaha alanını dolduran da insan edimleridir" biçimine dönüştürülür. Filozof, Tanrı'nın var olmamasını, insanın değer alanının önceden belirlenmemişliğinin ve insanın edimlerinde ve yargılarında bütünüyle kendi başına var olarak özgürleşmesinin yegane koşulu sayar. O derece ki, Barette'nin belirttiği gibi, Sartre, Descartes'in Tanrı'ya verdiği özgürlüğü insana verir. "Bu Tanrı" özler dünyasına bağımlı değildir. Aksine özleri o yaratır ve oldukları hale gelmelerini sağlar.⁹

İnsanın kayıtsız ve koşulsuz bir biçimde özgürlüğünü, Sartre "insan özgür olmaya mahkumdur" "insan özgür olmaya son vermede özgür değildir" önermeleri ile dile getirir.¹⁰ Bu ihtimal ve olanaklar evreninde başıboş bir biçimde var olan insan, Foulquie'nin işaret ettiği gibi, özü itibarıyla özgürlük içinde askıdadır. Özünü oluşturması, varlığının tamamlanması için zorunlu bir hale dönüşmekte-

⁷ P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 42.

⁸ P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 22.

⁹ William Barette, *İrasyonel İnsan*, s. 246.

¹⁰ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 558.

dir.¹¹ Çünkü özsüz bir varlık olarak var olmak, aslında Sartre düşüncesinde ontolojik olarak var olmaktan öte, ontolojik varlığın oluşumu için gerekli olan, değer ifade eden ve aynı zamanda kendi değer alanını oluşturmak için gerekli bir postüladır. Aksi takdirde özü olmayan bir “varlık”ın ontolojik olarak “varlık” kabul edilmesi için bir gerekçe gösterebilmenin felsefi ve rasyonel olarak zorluğu ortadadır.

Gelişigüzel bir vasat olarak niteleyebileceğimiz varoluş alanında, insanın kendi yaratımını gerçekleştirebilmek için tercihte bulunması gerekir. Heidegger’den alınan bu varoluşsal perspektif, özün yanı sıra insanın tercihsel bir nedene de sahip olmadığı anlamına gelir.¹² Eylemek, insan gerçekliği için, dünyadaki temel imkan ilişkileri ile temas etmektir. Böylelikle bir kimse dünyanın salt statik durumunun üstüne çıkar ve onun maddesini değiştirir. Eylem mutlak harekettir ve bir kimsenin bir amaç peşinde koşmasıdır. Bu ise özgürlük demektir. Özgür oluşundan dolayı bilinç, mutlak bilinç dünyası ve kendi geçmişinden eş zamanlı olarak çıkar. Her ikisini var olmayan olarak değerlendirir. Bu özgürlük, güdü, tutku, irade gibi bütün âmillerden bağımsız olarak gerçekleşen bir mutlaklıktır.¹³

Her türlü kayıt ve özgülemeyen soyutlanmış olarak “terkedilmişlik” içinde bulunan insan, doğruluk ölçütünden yoksun olarak ne yapacağını bilemez durumdadır. Sartre, bu durumu açıklamak için “bulantı” ve “umutsuzluk” kavramlarına başvurur. Umutsuzluk, “insanın kendisini sadece iradesine bağlı olan şeyler veya eylemlere yol açan ihtimallerle sınırlamasıdır. Her ne yapmayı arzularsa daima ihtimal unsurları olacaktır.¹⁴ İnsan, bu umutsuzluk ve bulantı içinde eyleyerek kendini var eden eylemlerinin toplamıdır. Bu yönüyle Sartre eylemsizliğe şiddetli eleştirilerde bulunur.¹⁵ Bulantı sadece inanç değil, varlığımız dahil her şeyin bir imkan (contingent) olduğunu ifade eden bir deneyimdir. Böylelikle o anlamdan yoksundur. Roquentin, bunu özellikle zorunluluktan kaynaklanan bir özgürlük olarak yorumlar. Solomon’a göre bu olumsuz anlayış, Sartre’in “Varlık ve Hiçlik”teki sorumluluk olarak özgürlük vurgusuna aykırı bir durum teşkil etmektedir.¹⁶ Fakat bize göre zorunlu varoluşun teknik olarak sorumluluğa aykırılık teşkil etmesi doğrudur. Ne var ki Sartre’in sorumluluk anlayışını klasik felsefedeki “hesap verebilme” nosyonundan ziyade, kendini gerçekleştirme sorumluluğu olarak anlamak

¹¹ Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, s. 75.

¹² Robert C. Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*, s. 96

¹³ Francis Jeanson, *Sartre and the Problem of Morality*, s. 177.

¹⁴ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 35.

¹⁵ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 37.

¹⁶ Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*, s. 66.

gerekir. Nitekim ona göre insanın yaratılmaması, dünyadaki terkedilmişliği, doğal olarak mutlak özgürlük ile beraber mutlak sorumluluğu da gerektirmektedir.¹⁷

Solomon'a göre, bulantı Sartre için tekbiçimsel ve tekil bir tecrübe değildir. Bulantı boşluğa, hiçliğe karşı veya olumsuzluğa ve dolayısıyla yaşamın anlamsızlığına karşı bir reaksiyondur. Bu ikisi aynı şey değildir. Sağlıklı bir zihin, hayatın olumsuzluğunu onun zenginliği olarak görür. Anlam, boşluk ve olumsuzluk farklı kaygılardır. Anlamsızlık, Camus'nun haklı olarak ifade ettiği gibi, bu şekilde yaşanmış bir tecrübeden ziyade bir düşünüşün (reflection) üretimidir. Bu durumda Sartre'in bulantı deneyimi bütün varlığa zorunlu olarak işen bir olgudur.¹⁸ Bize göre hem Solomon'un hem de Roquentin'in yukarıda söyledikleri doğrudur ve bu iki görüş Sartre ontolojisi açısından uzlaştırılabilir. Çünkü çoklu tercihler alanı olarak nitelendiğimiz olgusal alan aynı zamanda zorunlu olarak olumsuzdur. Bu olumsuzluk karşısında zorunlu olarak kendini var eden insanın tercihlerindeki kararsızlık bulantıyı doğuran ana nedendir. Sartre felsefesinde bu alan, kimi yerde hiçlik, kimi yerde olumsuzluk, kimi yerde ise anlamsızlık olarak nitelenir. Kısacası filozof için bulantı, dünyanın tanıdık olmayan olgusalının ve şaşkınlığın tecrübesi olduğundan ötürü, söz konusu tecrübe alanı üç şekilde de tanımlanmıştır. Öte yandan bu hal özgürlük olarak görülür. Çoklu tercihler arasında, insanın "kendisi"yle eşitlenen özgürlüğünü tesis ederken, paradoksal bir biçimde bilişsel düzeyde kararsızlık ve ne yapacağını kestirememesi özgürlüğün bir başka vechesi olmaktadır.¹⁹ Çünkü özgürlük bir verinin hiçlenişi, içsel olumsuzlama ve bilinç olması ölçüsünde, bilince bir şeyin bilinci olmayı buyuran zorunluluktan pay alarak seçme özgürlüğü olarak ortaya çıkar.²⁰ Bu çerçevede Sartre, özgür olmamakta özgür olmamayı, özgürlüğün olgusalılığı; var olmamakta özgür olmamayı da onun olumsuzluğu olarak tanımlar.²¹

Olanaklar alanı olarak gördüğü varlık alanına olan güveni, eylemlerimizin bütün bu olanaklara elverişli olabilmesi ölçüsüne bağlayan Sartre'a göre bunun ötesi bizi ilgilendirmez. Çünkü Tanrı ve hiçbir büyük tasarı dünyayı ve olanaklarını iradeye bağımlı kılamaz. Descartes'ın "dünyadan önce kendinizi fethedin" sözü, filozofa göre, "umuda kapılmadan işe koyulun" anlamındadır.²² Böylelikle Sartre, bir teistin "ben sebeplerle ilgilenirim, ötesi Tanrı'nın elindedir" biçimindeki önermesinin yerine "ben sebep ve olanakları tercih ederim, onun ötesi bilinemez" önermesini koymaktadır.

¹⁷ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 27, 29.

¹⁸ Robert C. Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*, s. 66.

¹⁹ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 36.

²⁰ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 605.

²¹ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 612.

²² J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 35.

Peki edimlerimiz tamamen sebepsiz midir? Filozofun buna dair bir önerisi var mıdır?

Sartre “Varlık ve Hiçlik”te edimler hakkında buna yanıt sayılabilecek şu saptamaları yapar: “Edimlerimiz ‘ölme korkusuyla yaşama sarılma’ gibi bir korkudan kaynaklanır. Fakat bu kaynaklanma, âmilin edimin sebebi olduğu sonucuna bizi götürmez. Âmil edimin ayrılmaz bir parçasıdır. Çünkü edim bir kararlı projeyi, yönelimi ifade eder. Âmil, edim ve amaç tek bir beliriş halinde oluşur. Âmil ancak kendisine doğru gidilen bir bütünlüğün içinde anlam taşır. Bu bütünlük tam da var olmayanların bütünlüğüdür ve bu bütünlük sonuçta aşkınlık olarak bizzat “ben”den başkası değildir. Fakat bu ben, henüz “ben”in dışında olan ve daha olacak olan “ben”dir. Bu bütünlüğün “kendinde”yi zamansallaştıran salt hiçleme ile belirişi özgürlükle bir ve aynı şeydir. Amaçlarını ve âmillerini kararlaştıran edimdir ve edim özgürlüğün ifadesidir.”²³ Sartre’in yaptığı bu çözümleme, nesnel alana doğru yönelimde bulunan “kendi için varlık”ın hem kendini gerçekleştirmek hem de “kendinde”yi anlamlandırma sürecini ifade etmektedir. Bunun özgürlükle eşitlenmesi ise, olanaklar evreninde “zorunlu bir olanaklılık” diye niteleyebileceğimiz bir ontolojik özgürlük durumudur. Nitekim Sartre bunu şöylece formüle eder. “Özgürlüğün bir temeli yoktur. Tersine özgürlük bütün şeylerin özüdür.”²⁴

Olgusal alana taşındığında, yukarıda işaret ettiğimiz gibi, karşımıza çıkan ve değinilmesi önem arz eden diğer bir kavram “hiçlik” (néant)tir. Sartre ontolojisinde edimlerin nesnel alana taşınarak varoluşu inşa etmesi, bizi aynı zamanda “hiçlik” kavramı ile karşı karşıya getirir. Bilincin dışındaki varlık alanının “hiçlik” olarak kabulü, aynı zamanda başka bir boyut itibarıyla özgürlüktür. Çünkü insan gerçekliği, kifayete ermediği için özgürdür. Durmadan kendi kendisinden koparıldığı ve olmuş olduğu şey olduğu ve olacağı şeyden bir hiçlikle ayrıldığı için özgür olan insan, bu durumda “kendi” değildir fakat kendine var olmuştur. “Ne ise o” olan varlık özgür olamaz. Özgürlük tam da insanın yüreğinde oldurulan ve insan gerçekliğini olmak yerine kendini yapmaya zorlayan hiçliktir.²⁵ Paradoksal bir biçimde “var olmuş bir var olamayan” olarak nitelenebilen özgürlüğün²⁶ hiçlikle özdeşleştirilmesi, özün “varlık” olarak kabul edilmemesi, başka bir deyişle var olan öznenin var olmayan özü edimleriyle oluşturması, öze tekabül eden varlığın hiçlik mesabesinde olmasındandır. Bu da özgürlüğün belirleyicisi olan bir alanın var edildiğine işaret eder. Özgürlük aslında “kendi için varlık”ın bilincinin edimleri olarak düşü-

²³ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, Çev. s. 556.

²⁴ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 557.

²⁵ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 559-560.

²⁶ Talip Karakaya, *Jean-Paul Sartre ve Varoluşçuluk*, s.100.

nülmektedir. Çünkü Sartre'da hiçlik ile ilintilenen özgürlük, aynı zamanda varlık içindeki bir angajmandan kurtuluştur, kendisi olduğu bir varlığın hiçlenişidir.²⁷

Bunaltının merkezi bir kavramı olarak tebarüz eden hiçlik çözümlemesinde ve izinin sürülmesinde Solomon'a göre Sartre açık bir şekilde Heidegger'i taklit eder. Ona çok şey borçludur. Fakat yine de hayatı boyunca meşhur takıntısı olan olumsuzluk konusunda kendi gündemini takip eder. Bir kimse basit bir şekilde olumsuzluğun diğer bir tarafı hiçliktir diyebilir. Çünkü olumsuzluk var-olmayan (non-being) sürekli imkanı ise, o bu taktirde Hegel ve Parmenides'in ileri sürdüğü gibi, olumsuzluk varlığın bir koşulu olabilir. Şayet varlık Sartre'in "Bulantı"da ileri sürdüğü gibi agresif ise, bu durumda hiçlik aynı zamanda aktif de olmalıdır. Böylece hem genel deneyim alanının hem de tikel olarak korku, endişe ve kaygının açıklamasında rol oynayan özsel fenomenolojik bir konuma sahiptir.²⁸ Sartre'daki aktiflik ve pasifliğin ontolojik değil dilsel nitelikte olduğunu düşünüyoruz. Çünkü ona göre insan aktif, kullandığı araçlar ise pasif olarak ifade edilir. Fakat bu kavramlar mutlak kabul edildiğinde anlamlarını kaybederler. Özel olarak varlık aktif değildir; amaç ve araçlar olduğu için, varlık var olmaktadır. Daha güçlü bir sebepten ötürü, varlık pasif de olamaz. Çünkü pasif olmak için o var olmalıdır. Varlığın öz tutarlılığı ve kendinde kaim olması pasif olanın ötesinde olduğu gibi aktif olanın da ötesindedir.²⁹

Netice itibarıyla aynı ontolojik saha ile ilintili olan bulantı, hiçlik ve olumsuzluk arasında şöyle bir sınır çizebileceğimizi düşünüyoruz: Bulantı öznenin olumsuzluk içerisinde tercih nedenlerini bilememesi ve sonucun kestirilememesinden ötürü içine düşülen kararsızlık ve belirsizlik hali iken, hiçlik aynı zamanda kendinde varlık alanı olan olumsal alanın bilincin nesnesi olamadan bir anlam ifade etmesidir.

Özgürlüğün ontolojik çerçevesini ana hatları ile arz etmeye çalıştıktan sonra, tamamen rastlantısallık içerisindeki insan için verili hiçbir nitelik olmayınca "fiillerin değer/değersizlik ölçütünün ne olduğu" başlı başına bir problematik olmaktadır. Çünkü değer ölçütü olmayan bir özgürlükten bahsedilemeyeceğini düşünüyoruz. Bu durumda özgürlük veya edimde bulunmanın Sartre ontolojisinde ortak bir değer yönelimi içinde olma imkanını ele almak zorunlu olmaktadır.

III. Özgürlük ve Değer

Bulantının cereyan ettiği olgusal alanda insan kendi var oluşunu gerçekleştirme çabası içerisinde girerken, ki Sartre bunu "eylemek dünyanın çehresini değiştir-

²⁷ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 611.

²⁸ Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*, s. 81.

²⁹ Sartre, J. P., *Basic Writings*, s. 111.

tirmektedir" önermesi ile ifade eder,³⁰ aslında değer sorunu ile yüzleşmektedir. Burada artık öznelliğin sınırları aşılarak "kendi için" in dışındaki kendinde varlık alanı ile karşı karşıya gelindiğinden insan edimleri ile eşitlenen özgürlük, doğal olarak nesnesini isteyecektir. Bu ise doğrudan bizi değer sahibi olan başka insanlarla karşı karşıya getirmektedir. Özgürlük değerli ise, bu, herkes için değerli olmalıdır. İşte bu noktada ortak bir değerden bahsedilebilir mi?, "Ortak bir insan özü ve değer alanı verili olmayıp, fakat ortak bir "insan durumu" mevcut ise, söz konusu durumu oluşturan değerlere nasıl ulaşılmaktadır?" sorularını sormak kaçınılmaz olmaktadır. Sartre, bu güçlüğün farkında olsa gerek, nesnel alana taşınan insan edimlerinin değer ölçütünü şöylece ortaya koymaya çalışır: "İnsanın kendi kendisini seçmesi, aynı zamanda bütün insanları seçmesi; insanın bütün insanları seçmesi, aynı zamanda kendi kendisini seçmesi anlamına gelir. Çünkü şöyle ya da böyle olmayı seçmek değerli olanı seçmektir. İnsan hiçbir zaman kötüyü seçmez. Hep iyi sandığımız şeyi seçer. Herkes için iyi olmayan şey bizim için de iyi olmaz."³¹

Sartre'in değer ölçütü olarak, bütün yaratım ve değerlerin yegane aktörü olarak öznenin varoluşunu serimlerken, söz konusu öznelliğin sınırlarını bütün bir insan toplumu için ontolojik bir ortak ölçüt ön kabulünden hareketle "iyiyi isteme" yi temel saik olarak saptaması, bize göre şu soruları sormayı gerektirmektedir: "İnsan niçin "iyi"yi seçsin?" "İyi" düşüncesinin ontolojik kaynağı nedir?" "Bütün insanlar "iyi" ideasında buluşabilir mi?" "Evrensel bir iyi ideası var mıdır?" Şayet varsa bu verili midir? Yoksa "her birey rastlantısal bir biçimde kendini gerçekleştirirken, "iyi" değer olarak aynı şekilde rastlantısallığın bir sonucu olarak mı ortaya çıkmaktadır? Bu durumda var olan "değer kozmosu" nasıl izah edilebilir? Klasik felsefenin kendince cevaplar bulmaya çalıştığı bu sorulara, Sartre'in özü varlığa öncelikle veya Roger Verneaux'un deyişiyle "Tann'ın varlığı tayin etme düşüncesine bir başkaldırı"³² saplantısından ötürü bütün varoluş alanını "rastlantısallık" temelinde çözümlenmeye çalışması, gerçekte bir ölçü koymamaktır. Foulquie'nin yerinde saptamasıyla, gerçeğin üstündeki dünyayı, aklın kuruntuları olarak ön gören varoluşçular, seçme ilkelerinin doğruluğunu ya da yanlışlığını gösterecek bir ölçütten mahrumdurlar. Varoluşçu iç sıkıntısının kaynağında da bu vardır. Bu açık bir tehlikenin saldıdığı korkudan çok, herhangi bir irade olmadan bu dünyaya fırlatılıp atılmanın sonuçlarının ne olacağını kestirememenin ve doğrulanmadan seçimler yapmak zorunluluğunda bulunmanın verdiği buruk duygudur.³³ Başka bir deyişle, değer bunalımının ürettiği bir travmadır. Öte yandan bu

³⁰ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 551.

³¹ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 24.

³² Kenan Gürsoy, J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler, s. 97.

³³ Paul Foulquie, *Varoluşçunun Varoluşu*, s. 64.

durum, Sartre'in "kendinde varlık" açıklaması bağlamında da kendi içinde bir çelişki arz etmektedir. Çünkü kendinde varlık, şayet kendi kendine oluşmuş ve objektif bir keyfiyete sahipse, insan edimlerine göre var olmaması veya mahiyet kazanmaması gerekir. Aksi taktirde "objektif" olarak nitelenmesi doğru değildir. Bu ilişkinin anlamlandırma ve anlam kazanma ciheti ile olduğu söylenebilse dahi, bu çelişkiyi ortadan kaldırmaz. Çünkü bu da, anlamdan yoksun olan bir varlık alanına işaret eder ki, söz konusu varlığa anlam vermek aynı zamanda bir değer verme olacaktır. Bu durumda da paradoksal bir biçimde "değer ölçütü"nü ne olduğu yine yanıtız kalmaktadır.

Görüldüğü üzere aslında problematik olan değer alanıdır. Bir taraftan Sartre "erdemli davranış"ın varlığını kabul ederken, bir taraftan ölçü koyamaması söz konusu çelişkiyi derinleştirmektedir. Bu çerçevede Sartre, "“bırakılmışlık”ın, özgürlüğün bizatihi varoluşundan başka bir kaynağı yoktur" dese de,³⁴ "bırakılmışlık" felsefesinin bütün varlık ve değer alanının temelini oluşturması temelsizliğin başka bir ifadesi olmaktadır. Gürsoy'un da ifade ettiği gibi³⁵, insanın gelişigüzel veya saçmalıklar içerisindeki tercihlerinin gerçekleşimi özgürlükten ibarettir. Fakat burada problem olan, "kendisi için varlık"ın ontolojik olarak yokluk veya hiçbir mesabesinde olmasından ötürü, özgür seçimlerinin sonucu olan ahlâki edimlerinin temelsiz ve gelişigüzel olmasının yokluk ile aynışmasıdır. Varlık için özgürlük, insan doğasına bağlı değil, insan doğasının kendisidir. Öznel varlık alanının yokluk olarak tanımlanmasından dolayı, söz konusu yokluğu gidermek üzere varlığın seçimi olarak beliren özgürlük, paradoksal bir biçimde varlığını yoklukta bulan bir özgürlük olmaktadır. Mutlak olarak nitelenen söz konusu özgürlük, gerçekte kendisi ile sınırlı olmaktadır. Özetle Sartre tarafından özgürlüğe mahkum edilen insan, nasıl ki ontolojik olarak temellendirilememişse, özneyi varlık alanına çıkarma çabası olan özgürlük de aynı temelsizlik üzerinde inşa edilmeye çalışılmıştır. Bunun ise nihilizm olduğu söylenebilir.

Peki Sartre bunun farkında mıdır? Veya kendisini böyle mi nitelemektedir?

"Existentialism is a Humanism" adlı eserinde, kendisini miskinlik, eylemsizlik, kötümserlik, bireysel öznellik ile suçlayanlara karşı Sartre'in, kendi felsefi sistemi içerisinde tutarlı olma adına "bu da bir tercihtir. Bunun böyle olması varoluşun bir gereğidir" demesi gerekirken; filozofun, diğerlerinin değer atfettiği bir takım eylemlerin değerliliğini kabul ederek yanıt vermesi ve suçlamaların haksızlığını göstermeye çabalaması, varoluşçu felsefenin bunların tersine birtakım değerleri ortaya koyduğunu ileri sürme girişimi,³⁶ gerçekte onun ortak bir değer alanını kabul ettiği anlamına da gelir. Başka bir deyişle, yukarıda ifade edildiği gibi,

³⁴ J. P. Sartre, *Varlık ve Hiçlik*, s. 610.

³⁵ Bkz., Gürsoy, J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler, s. 95, 102.

³⁶ J. P. Sartre, *Existentialism is a Humanism*, s. 41-42.

nihilist bir kapiya çıkan söz konusu felsefi tavır, açık bir şekilde Sartre tarafından kabul edilmemektedir. Bu da, bize göre, filozofun içine düştüğü çelişkiden kurtulamadığının başka bir göstergesi sayılabilir.

Sartre, özgürlük düşüncesine yapılan veya yapılabilecek eleştirileri savma bağlamında, insanların özgürlüğe dair kötü inanca (bad faith) sahip olduklarını ileri sürer. Filozofa göre kötü inanç, insanların sahip oldukları özgürlüğü inkar ederek özgürlükten kaçma yolunu gösterir.³⁷ Dolayısıyla Sartre, özgürlüğü engelleyici ve yok sayıcı herhangi bir düşünceyi kabul etmez. Onun için problem insanların serbest kalmaya olan ihtiyaçları değil, insanların zaten sahip oldukları, aksi olan herhangi bir durumu hayal etmek olan özgürlüğü fark edememeleridir.³⁸ Bu bağlamda Solomon'un "*İster varsayılan bilim temelinde olsun ister yeniçağ fatalizminin etkisiyle olsun, bir kimse, tercih etme yoluna gitmeksizin "her ne olacaksa olma zorundadır" derse, Sartre'in kötü inanç tanımlamasını kabul edebiliriz.*"³⁹ biçimindeki değerlendirmesini eksik buluyoruz. Çünkü Sartre, salt tayin edici unsurlara tabi olmayı kötü inanç diye nitelememektedir. Aynı zamanda kendi özgürlük teorisinin temel felsefesi olan zorunlu mutlak özgürlüğe inanmamayı da kötü inanç olarak nitelemektedir. Kendisinin özgürlük teorisine yapılan her türlü eleştiriyi bu kapsama alarak "kötü inanç" sahibi olmakla savmaya çalışmanın işin içinden çıkmaya yeter bir felsefi tavır olduğu kanısında değiliz. Çünkü Sartre, hiçlik, olumsuzluk, eylemsellik ve özgürlüğü ontolojik düzeyde birbirine eşitleyerek açıklaması çok zor yapılabilecek bir sistem kurmaya çalışmıştır. Dolayısıyla rasyonel olarak zayıf bir temele oturan bu teorisinin kimi durumlarda duygusal bir tavır ile savunulması filozof açısından kaçınılmaz olmaktadır.

Sonuç

Klasik ontoloji ve aydınlanma felsefesinde özün varlıktan önce geldiği temel tez olarak kabul edilir. Platon'da bu, ide olarak karşımıza çıkarken, Aristoteles'te form, aydınlamada insan doğasıdır. Sartre, özü varlığa önceleyen felsefeleri, determinizme tâbi özgür olmayan felsefeler olarak niteleyerek, söz konusu felsefeleri içine düştüğü determinizmden varlığı öze öncelemek suretiyle özgürleştirilmeye çalışır. Fakat bu sadece insan özelindedir. Diğer varlık alanları veya nesnel alan için aynı şeyi öngörmemektedir. Dolayısıyla burada varlık ve öz ikileminin sadece insana inhisar etmekle Sartre, bize göre tümel bir ontoloji kuramamıştır. Gelişigüzel bir vasatta ve herhangi bir sebepten yoksun olarak varlığı temellendirmeye çalışan Sartre, özgürlüğün ana ilkesi olan eylemde bulunmanın öznesi ve

³⁷ Sartre, *Basic Writings*, s. 206-7.

³⁸ C. Fred Alford, *Rethinking Freedom Why Freedom Has Lost Its Meaning and What Can Be Done to Save It*, s. 8.

³⁹ Solomon, *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and Reflection in Camus and Sartre*, s. 85.

nesnesini sırasıyla sözde aktif ve pasif kabul etmekle hiçliği ontolojisinin merkezi-
ne koymuştur. Bunun ise varlığa bahşedilmiş ontolojik bir statü olarak görüleme-
yeceğini düşünüyoruz. Bu ontolojik perspektif üzerinden özgürlük kuramını inşa
eden filozof, nasıl ki varlığı temelsiz ve köksüz bırakmışsa, bize göre aynı şekilde
özgürlüğü de temelsiz ve köksüz bırakmıştır. Buna bağlı olarak ortaya çıkan değer
alanı da aynı durumdan nasibini almıştır.

Özetle, Sartre'in özgürlük kuramının, sınırsız bir genişlikte görünmesine
rağmen, öznelğin sınırlarını aşamayan sözde bir özgürlükten ibaret olduğunu
söylemenin yanlış olmayacağını düşünüyoruz.

Kaynakça

Alford, C. Fred, *Rethinking Freedom Why Freedom Has Lost Its Meaning
and What Can Be Done to Save It*, Palgrave Macmillan, New York, 2005.

Barette, William, *İrrasyonel İnsan*, Çev. Salih Özer, Hece Yay., Ankara
2003.

Colette, Jacques, *Varoluşçuluk*, Çev. Işık Ergüden, Dost Kitabevi Yay.,
Ankara, 2006.

Foulquie, Paul, *Varoluşçunun Varoluşu*, Çev., Galip Negiş, Toplumsal Dö-
nüşüm Yay., İstanbul, 1995.

Grene, M., *Dreadful Freedom A Critique Of Existentialism*, Chicago Press,
Chicago, 1948.

Gürsoy, Kenan, *J. P. Sartre Ateizminin Doğurduğu Problemler*, Etkileşim Yay.,
İstanbul, 2007.

Karakaya, Talip, *Jean-Paul Sartre ve Varoluşçuluk*, Elis Yay., Ankara 2004.

Santoni, Ronald E., *Sartre On Violence: Curiously Ambivalent*, The
Pennsylvania State University Press, Pennsylvania, 2003.

Sartre, J. P., *Existentialism is a Humanism*, Trs. by Carol Macomber, Yale
University Press, London, 2007.

Sartre, J. P., *Notebooks For An Ethics*, Trs. by David Pellauer, The
University of Chicago Press, Chicago, 1992.

Sartre, J. P., *Basic Writings*. Ed. by Stephen Priest. Routledge, London,
2001.

Sartre, J. P., *Varlık ve Hiçlik*. Çev. Turhan Ilgaz, Gaye Çankaya Eksen, İthaki
Yay., İstanbul, 2009.

Solomon, Robert C., *Dark Feelings, Grim Thoughts: Experience and
Reflection in Camus and Sartre*, Oxford University Press, 2006.

Özet

Son yüzyılın en önemli felsefi akımlarından biri de varoluşçuluktur. İnsana gereken önemi ve ontolojik statüyü vermemesinden ötürü klasik ontolojiye bir tepki olarak ortaya çıkan varoluşçuluğun en önemli konusu doğal olarak özgürlüktür. Çünkü özgür olmak var olmak demektir. Biz bu çalışmamızda ateist varoluşçulardan J. P. Sartre'in, özgürlüğü varlığın yegane sebebi saymasının veya varlığı özgürlüğe mahkum edişinin ontolojik temellerini irdelemeye çalışacağız.

ON THE ONTOLOGICAL BASICS OF FREEDOM IN J. P. SARTRE

One of the most important philosophical movements in the last century is existentialism. The main subject of this movement that emerged as a reaction to classical ontology is freedom naturally. Because, it is thought that this ontology ignored the real value of human being and his ontological status. According to this thought, to be free is to be exist. In this study, we try to examine the ontological basis of an atheist existential philosopher Sartre's consideration that freedom is a unique reason for being (la raison d'être) or being condemned to be free.